

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

Építészmérnöki Kar

Urbanisztika Tanszék

A DUNAI IDENTITÁS:

Helyi közösségek és környezetük kapcsolata a Duna mentén

Konzulensek:

Dr. Balizs Dániel

tudományos munkatárs
(Urbanisztika Tanszék)

Dr. Orbán Annamária

egyetemi docens
(Szociológia és Kommunikáció Tanszék)

Szerző:

Reszegi Barnabás János

Építész osztatlan mesterképzés
Tervezői szakirány

Budapest

2018

Tartalom

Bevezetés	3
Módszertan	4
Elméleti háttér.....	6
Népszokások a Dunamentén.....	11
Közösségek és környezetük kapcsolata hiedelmek és mondavilágok alapján	18
Területi örökségek felhasználása: kultúra és gasztronómia.....	21
Esettanulmányok	23
Összegzés.....	24
Bibliográfia	26
Irodalomjegyzék.....	26

Bevezetés

Ezt a dolgozatot azzal a szándékkal írtam, hogy bemutassam annak a lehetőségét, hogy kialakuljon egy nemzetközi, Dunamenti településeket és tájakat összekötő, közös örökségen alapuló kulturális promenád. Ennek ötlete a DANUrB program keretein merült fel, és egy korábbi kutatás eredményeképp fel tudtam hozni egy, véleményem szerint, működőképessé vizsgálati módszert a megvalósítására. Alaptézisem szerint létezik egy országokon átívelő, közös gyökerekkel rendelkező és közösségmeghatározó tájidentitás a Dunamentén. Célom volt, hogy egy olyan település hálózat jöjjön létre, ami támogatja az egyes területek és közösségek saját jellegzetes identitását, miközben össze is köti őket a hasonlóságaik és közös gyökereik alapján. Szándékom volt továbbá a területek elvesztett és rejtett örökségeinek felhasználása. Ez a promenád nyilván vonzó turisztikai célpontokká alakítaná a résztvevő településeket, azonban én a helyi közösségek bevonására helyezném a hangsúlyt, mert fontos, hogy a lakók sajátjuknak érezzék a települést és annak környezetét, amit otthonnak neveznek. Ez egy hálózatban és településenként is szervezett kulturális projekt keretében valósulhatna meg, elsősorban az urbanizálódó közösségek számára, ahol ritkán találni élő és fenntartható területi identitást. A vizsgálati módszerem olyan értékeket keres a hálózat számára, ami helyben egyedivé teszi az egyes tájakat és városokat, átfogóan pedig összeköti őket a már említett hasonlóságok és közös gyökerek alapján.

Módszertan

A dolgozat az identitással és kulturális örökséggel kapcsolatban előkerülő fogalmak témához szükséges meghatározásán, az azonosságtudatot kialakító és befolyásoló jelenségek felvázolásán, ezen belül is a népszokások és mondavilágok témájában íródott szakirodalmak elemzésén keresztül próbálja igazolni az alapfeltevést és megválaszolni az ezzel kapcsolatban felmerülő kérdéseket. A dolgozat kutatási része nagy vonalakban bemutatja a Dunamenti területek egyedi és jellegzetes népszokásait és a jeles napokat, végig vezetve ezeket az éven, illetve az ezeken a területeken kialakuló hiedelmek és mondák világát. A tanulmány területi identitás mai formáját meghatározó és alakító területi örökségek és értékhordozó jelenségek közül a kultúra és a gasztronómia szerepét is megvizsgálja, emellett a hipotézis alátámasztására konkrét Dunamenti példákat is bemutat röviden.

A dolgozatom négy részre oszlik. Az első egységben rövid földrajzi behatárolás után tisztázom a téma megértéséhez és az alapfelvetés igazolásához szükséges fogalmakat, legfőképp az identitás jelentését. A meghatározáshoz témában íródott dokumentumokat használok fel forrásként. Előre vetítem a település hálózathoz szükséges értékek elemi jellegének jelentőségét.

A következő részben átfogóan bemutatom a Dunamenti területekre jellemző és egyedi népszokásokat és jeles napokat, végig vezetve ezeket az év folyamán, szakirodalmi elemzések alapján. Ezek a szokások olyan elemi értékeken nyugvó örökség részei, elengedhetetlen az átfogó összehasonlításhoz.

A harmadik egységben, további szakirodalmi és tapasztalati kutatás alapján, ismertetem a népszokások gyökereit, a Dunamenti tájak jellegzetes és egyedi hiedelem és mondavilágát. Ezek a természetközeli kultúrkörök meglepő hasonlóságot mutatnak a Duna szinte teljes hosszán, kifejezetten a magyarországi, román és szláv területeken. Tény, hogy hasonló kultúrkörök és szokások vannak más dél-nyugati és keleti-szláv területeken is, illetve szinte egész Európában is, azonban a dolgozat témája, és a Duna meghatározó szerepe miatt ettől eltekinthetünk. A hiedelmek mellett bemutatok két olyan mondavilág belüli vízi lényt, amelyek kiemelt szerepet kaphatnak a településhálózat kulturális projektjében.

A negyedik részben egy másik alapvető értékeken nyugvó jelenséget mutatok be, a gasztronómiát, szakirodalmi következtetések alapján. Az étkezésnek még ma is fontos szerepet adunk a mindennapokban, de rámutatok ennek egy másik lehetőségére, egy újrafogalmazott hagyománynak, a közösségi étkezésnek, gasztronómiához és jeles napokhoz fűződő eseménysorozatoknak és vigadalmaknak szervezésére. Ezekben kapna fontos szerepet a

közösségek számára fontos, felélesztett népszokásoknak és a korábban bemutatott vízi lényeknek.

Az utolsó egységben röviden taglalom a bemutatott ötletek megvalósítási lehetőségeit, és példaként hozok pár rövid esettanulmányt a Dunamentéről, amelyek pozitív mintaként szolgálhatnak. Sajnos nyelvi és időbeli korlátok miatt ezek a példák Szlovákiából, Magyarországról és Szerbiából származnak, azonban fenntartom, hogy nyilvánvalóan hasonló színvonalú szervezetek és események vannak Romániában és Bulgáriában is.

Elméleti háttér

A Duna Európa második legnagyobb folyója. Közép-Európa egyik fő folyója, a Fekete-erdőtől a Fekete-tengerig húzódik. Németországot, Ausztriát, Szlovákiát, Magyarországot, Szerbiát, Romániát és Bulgáriát érintve folyik, legtöbbször határfolyóként. A Kárpát-medencébe lépve folyása lelassul, és a hegyvidékeket átszelő részeit (Visegrádi kapu, Vaskapuk) leszámítva zátonyépítő jellegű folyó, ami a síkságokon zátonyokat, homokpadokat és szigeteket képez. A folyószabályozások előtt a síksági területeken több ágra szakadt, jellemzően lápos területek vették körbe. A Kárpát-medencében és a Havasalföldön (Román-alföld, Bolgár Dunapart) az összes folyó és patak a Dunába torkollik, ezzel meghatározó szerepe van számos tájegységre mind hidrogeológiai, mind gazdaságföldrajzi szempontból. A Dunamentén az egész évben lehet számítani árvizekre, áradásokra, mivel kiterjedt vízgyűjtő területe miatt nagy mennyiségű csapadék esetén vízszintje azonnal emelkedik.

A Duna hajózhatósága miatt Közép-Európa egyik legfontosabb kereskedelmi és közlekedési útvonala, nem csak a jelenkorban. A Dunamentén a történelem során morva-szláv (nyugati-szláv), magyar, horvát, szerb (dél-szláv), román, bolgár, avar, török és kelta népcsoportok telepedtek le. Főként ezeknek a népeknek a leszármazottjai találhatók meg ma is a Duna két partján. A folyó ezek között a területek és népek között mindig is közvetítő közegként létezett. Tutajosok, kereskedők és matrózok szállítottak árukat és történetek a Dunamentén, ezáltal létrejött egy kulturális értékcsere is. (2018) (Paasi, 2002)

A következőkben meghatározom azokat a fogalmakat, amelyek tisztázása és lehatárolása a dolgozatom megértéséhez nélkülözhetetlen. Nyilván mindegyiket lehet teljességében értelmezni és többi tudomány területről megközelíteni, de a dolgozat terjedelme ezt nem engedi és a felvetett téma ezt nem igényli.

Mindenekelőtt a téma fő eleme, a területi identitás. Minden emberek által lakott és kialakult területnek van identitása. Különbséget lehet tenni a terület saját identitása és az ott élők területhez kötődő identitása között („*területi öntudat*”). Az első a terület történetiségéből adódik és meghatároz egy közösen osztott képet a közösségről. Ezt Paasi ideális vagy írott identitásnak nevezi. Az utóbbi a közösség tagjainak „tényleges identitása a területen, ami különböző módokon nyilvánul meg a civil társadalomban. Ez a térbeli tapasztalatok vagy területi öntudat egyéni vagy csoportos kifejezőmódja” (Paasi, 2002). Ebben a dolgozatban mindkét értelmezéssel foglalkozom, de csak a téma értelmezéséhez szükséges mélységben.

Valójában nincs egy valós területhez kötődő identitás. Raffestin magyarázata szerint, a hovatarozás egy sokrétű identitás láncolat, ami időbeni, térbeli, emlékezeti és alakítás béli részekből tevődik össze (Raffestin, 2003). Egy szokásokból, értékrendből összeálló folyamat, amit a területen élő közösség elfogad és magáénak tekint. Paasi gondolatmenete szerint, ennek a természete nagyon összetett és egyik legfőbb szerepe, hogy különbséget tegyen a „hozzánk tartozók” és a „mások” között (Paasi, 2000). Ez egy kizáró jelleget feltételez, azonban mellette befogadó is: egy csoporthoz valóban csak az identitás elfogadása útján tartozhatunk, hiszen ez tartja egyben a közösségeket. A hovatarozás és a közösség kölcsönösen fenntartják egymást, különbséget tesznek a kívülállók és odatarozók között, de nem lehetetleníti el a közösséghez való csatlakozást.

A területi identitás kialakulása egy közösség saját identitásából fakad, amikor az említett közösség sajátjává tesz egy helyet. A közösséghez való tartozás igénye, a közösség identitása átevdődik az elfoglalt területre, ezzel gyakorlatilag gyökeret ver a területi identitás és utat nyit annak fejlődésének (Governá, 1997). Ez az identitás az okozója és eredménye is egy terület használatbavételének (*territorialization*), ezt a kettőséget Turco már korábban kifejtette (Turco, 2003). A használatba vétel során a környezet az emberek gyakorlati irányítása alá kerül, vagyis az ember megszelídíti a természetet. Ez a kifejezés jól mutatja azt a talán hibás hozzáállást, ami a mai felfogásunkat is jellemzi, de valójában a természeti erőket és hatásokat irányítani nem tudjuk, csak együtt élni velük. A használatbavétel harmadik lépcsőfoka, a környezetalakítás is csak akkor tud végbe menni, ha a területet körültekintő módon használja a közösség. Ezt a szintű használatot is az azonosság tudat határozza meg az együttes fellépés irányítása által. „A tovább fejlődés csak akkor kerül szinergiába az identitással, ahol jelen van egy erős identitás-hálózat, aminek értékrendje mélyen gyökeredzik és a közösség által osztott” (Pollice, 2003 old.: 115). Mind ezek alapján elmondható, hogy a területi identitás, minden összetettségével és ellentmondásosságával együtt, az, ami összeköt egy közösséget a környezetével. Ezek a hovatarozáson keresztül befolyásolják egymást: miközben egy település hatással van a környezetére, a környezet is hatással van a településre, ebből a kölcsönhatásból alakul ki a helyhez kötődő azonosság tudat. Ebben a közegben (*millieu*) alakul ki egy közösség egyedi, csak rájuk jellemző értékrendje, normái, szokásai és képzetei, amelyek kötik a közösséget az adott helyhez (*community linked to lived space*). Ebből az egyediségből alakul ki egy hely saját kultúrája, saját szellemi és épített örökségével, illetve a hely szelleme, a *genius loci*. „Ez azoknak a kézzelfogható, kulturális és érzelmi adottságoknak és jellemzőknek a készlete, amik egy helyet meghatároznak az által, hogy egyedivé teszik más helyekkel szemben” (Artusi in: Pollice, 2003 old.: 112).

A mai uniformizálódó világban a valós és képletes határok elmosódnak, a helyi identitásokat meghatározó értékek pedig torzulnak, gyakran elvesznek. Épp ezért nagyon fontos ezeket az értékeket megőrizni és felkutatni. Egy helynek lehet önálló egyedisége, saját meglátásom szerint azonban ezek csak akkor egyediek, ha helyi léptékben nézzük őket. Ez alatt azt az antropomorf léptéket értem, amit egy közösség be tud lakni. Ezek nagyjából az egy napi járásig terjedő területek. Azonban, ha ezt a léptéket elhagyjuk és átfogóbb léptékben hasonló adottságú területeket keresünk, akár globális szinten, a korábban egyedi szellemiségek mintaszerűen már univerzális értéké válnak. Ez alapján két, egymástól távol levő terület identitását is össze lehet kapcsolni. Az univerzális értékek, a közös gyökerű identitás felismerése egy pozitív jelenség, egyszerre lehet az azonosságtudat egyediségét erősíteni és közös gyökerű identitásokat összekötni, miközben mind az egyedi, mind a közös hovatartozás jelentőséget megmarad. Ez kiváló eszköz lehet a bevezetőben bemutatott településhálózat szervezésére.

Az identitás nem állandó, másodlagos jelentéséből, az önfenntartó és örökítő tulajdonságából fakadóan. Folyamatosan változik időben, térben és minőségben, az emberek és környezetük közötti folyamatos kölcsönhatásból kifolyólag (Pollice, 2003). Ez a képesség a változásra alapfeltétele a fennmaradásának a környezeti adottságok és a változó körülmények tükrében, különben elképzelhető, hogy az identitás elveszik. A változás mindig belülről történik, de lehetséges, hogy ez közvetetten, külső behatásra történik. Egyesek szerint a külső hatásra történő változás zavart kelthet a már kialakult rendben és előfordulhat, hogy az identitás csak az örökítő tulajdonságát tarja meg. Mások szerint ezekre a külső hatásokra adott válaszok a forrásai egy identitás, és ez által egy terület és egy közösség fejlődésének. Saját meglátásom szerint az utóbbi megfogalmazás teljesebb. Az innovációs képesség egy másik fő feladata egy terület azonosságtudatának. A fogalom szorosan összekapcsolódik a közösség értékrendjével, oda-vissza hatnak egymásra és határozzák meg egymást. Az identitás alakulása nagyban az értékrend alapján történik, de az azonosságtudat adja azt az értékrendet, ami alapján egy közösség működik, fejlődik és változik. Ennek számunkra legfontosabb aspektusa a területi fejlesztés. Ez a képesség (*milieu innovateur*) lehet egyéni és közösségi szereplők tevékenysége (Governia, 1997).

Egy terület fejlődése, egy fejlesztési program egy olyan módszer, ami a közösség tagjait és szereplőit mozgósítja, ahhoz, hogy a helyi és kulturális identitás által olyan stratégia alakuljon ki, ami alapján a közösség és terület alkalmazkodni tud a külső behatásokhoz (Pecqueur, 1989).

Egy térség meghatározó része a terület határai. Laikus értelmezésben, de sok szakértő értelmezésében is, a határokat valós vonalakként képzeljük el, abból kifolyólag, hogy a tudományág kialakulásakor egy terület topográfiai értelmezése vált az alapvető megközelítésnek. Egy táj ennél sokkal összetettebb, sokrétű megközelítéseket ajánlanak fel szakemberek társadalomtudományi, geográfiai, antropológiai és gazdaságtudományi területekről. De nem csak a terület összetett fogalom, ezeknek a határai is sokféle képpen értelmezhetők. Gyakran át is fedhetik egymást, és gyakran nem élesen kirajzolódó vonalként, hanem elmosódó területként lehet értelmezni. A Duna, mint természeti adottság, sokszor kerül elválasztó helyzetbe, ország vagy régió határként, de nagyon jó példa a határ szerepének kettőségre: a határ nem csak az a része egy térségnek, ami elválasztja a többi területtől, hanem az is, ahol kapcsolatot teremt velük. A Duna, országon belül és schengeni határok mentén, jobban tud működni közvetítőközegként, mivel kevesebb akadálya van egy közlekedési útvonal fenntartásának. Ezáltal a folyó két partján elterülő térségek vagy települések közös értéküknek tekintik a folyót, és a Dunának meghatározó szerepe van azonosságtudatuk megteremtésében. Természetesen van az a távolság vagy akadály, ahol a folyó valóban határt képez egy területen, de ez legalább annyira befolyásolja a helyi identitást, mintha közvetítőközegként lenne jelen. Ezek az adottságok és jellemzők hasonlóak, sokszor megegyezők a Duna menti országok tájain, ezért könnyen ki lehet alakítani egy országokon áthidaló közösségi rendszert, kulturális hálózatot, ami összeköti és erősíti ezeket a régiókat. Az igazi kihívás nem a nemzet államok határai, vagy az etnikum béli különbségek adják, hanem a kulturális örökségek és értékek közös gyökereire és hasonlóságaira való rámutatás. Akármennyire más háttére van két Duna menti szomszédos országnak, a társadalmi és kulturális örökségnek nem feltétlen jelent akadályt egy országhatár.

Egy közös gyökereken nyugvó település hálózat és látásmód erősítené az európai, és a mi esetünkben a közép-európai közösségek és értékrendek szerepét, amelyek emiatt nem csak egy közösségi elit által fenntartott ötletek lehetnek, hanem a teljes közösséget meghatározó, mindennapok részét képező látásmód. Fontos ezt egyszerű emberi szempontból, előremutató módon kialakítani. Ez a feltétele annak, hogy a közösség tagjai erősen kötődjenek az otthonuk saját kulturális és társadalmi értékrendjéhez, és hogy ez a berendezkedés hosszú ideig fenntartható legyen. A régióknak alapvető alkotóelemének kell lennie a közösségi életnek (*constituent of lifeworld*) (Paasi, 2000).

Szükséges ezeket az egyediségeket, nagyobb léptékben hasonlóságokat, felkutatni és kiemelni, és a helyi erőforrásokra építve az identitásukat erősíteni és területi fejlesztéseket indítani. Ehhez szükséges összehasonlítási alapokat kell keresni. Ezeknek olyan értékeknek és adottságoknak kell lenniük, amelyek megjelennek a hálózat minden területén. A Duna menti tájak és települések között párhuzamot vonni egyszerűbb a Duna jelenléte és a hasonló adottságok miatt. Ezek közös gyökere sokkal őszibb és elemibb területekre mutat. Saját megközelítem szerint ezekhez természetközeli élet és mondák világáig kell visszanyúlni, amelyek alapvetőbb módon tükrözik a közösség és környezet kapcsolatát. Az identitásnak tükrözni kell a múltat és az emlékeket, de a legalapvetőbb értékek nem a múlt századokig nyúlnak vissza.

Népszokások a Dunamentén

Olyan társadalmakban, amelyek gazdasági életét a mezőgazdaság határozza meg fontos szerepet játszik az időbeliség, az évszakok változása. Az év körforgását ismétlődő időpontokra fűzték fel, ezzel jeles napokat kitűzve a naptárban. Ezek mára egyházi vagy polgári ünnepeké alakultak, de gyökerükben ott rejlik a népi hagyomány és emlékezet. Korábban ezek egy egész közösség, település életét meghatározó ünnepek vagy alkalmak voltak, ezek alapján határozták meg a háztáji és mezőgazdasági munkák idejét. Ezek az ünnepek Európában jórészt, de Közép-Európában nagyon hasonló ünnepek a keresztény liturgikus év és éghajlati adottságok miatt. Azonban ki lehet emelni sajátos területeket ezen belül is, amelyeknek önálló és egyedi jeles napjai vannak. Ez esetünkben a Dunamente, ami átfolyik több tájegységen, összekötve a különböző, gyakran kevert etnikumú településeket és tájakat. Az alábbi részben felsorolom a dunamenti tájak azonos idejű ünnepeit, bemutatom közös gyökereiket és az erre a tájcsoportha jellemző, más közép-európai tájakhoz képest egyedi jellegüket.

Elsőként az év kezdetét, a tél végét veszem, ami sokkal inkább élt az emberek fejében az év kezdeteként, mint az újév (Kiss, 1988 old.: 80). A tavaszi napéjegyenlőség (március 20.) utáni időszak tele van tavaszköszöntő, az ébredő természettel kapcsolatos szokásokkal. Ezek egybeolvadtak a húsvéti ünneppel és szokáskörrel (tavaszi napéjegyenlőség utáni első holdtölte utáni első vasárnap), emiatt a kereszténység előtti, természetközeli szokásokat az egyházi ünnepekkel együtt lehet említeni. Csallóközben, Ipoly mentén és Csilláközben elterjedt szokás volt a virágvasárnapi *kiszehajtás*. Ezek a területek magyarlakta vidékeke, de volt, illetve van némi szlovák kulturális hatás. „Virágvasárnap ebéd után a lányok egy, a menyecskéktől kért ruhába öltöztetett szalmabábuval vonultak végig a falun. [...] A kiszét a falu végén levetkőztették és a szalmabábut a patakba dobták. Ahol nem volt folyóvíz, ott a szalmabábut elégették” (József). Ez a téltemető szokás még kereszténység előtti időkből visszamaradt, a szláv hiedelemvilág szertatásból ered. Ez a rituálé elterjedt nyugati és kelet szláv területeken is, azonban a Dunamentén, és víz közelben nem égették a bábut, hanem a vízen úsztatták. Ehhez kapcsolódó termékenység szokás volt a *villőzés* is ezen a területen, a szalagokkal és tojásokkal díszített füzfaágakkal való falujárás. A jókívánságokkal és köszöntő énekekkel áldották meg a házakat, udvarokat. A villőzéshez hasonló szokás volt a virágvasárnapi szertartáshoz szükséges barkaágak gyűjtése a közép-magyarországi területeken. Ugyan itt is sok helyen megjelenik a kiszehajtás, mint népszokás, valószínűleg a dunamenti közvetítés miatt. A barkaágakat szentelés után a hazavitték és a házakra tűzték, hogy védelmet nyújtson viharok és betegségek ellen. (Elek, 1998 old.: 423) A villőzéshez hasonló szokás terjedt el a délszláv területeken a

Dunamentén, a Lázár szombati lazarice járás (Szerbia, Bulgária). A menetben résztvevők virágkoszorúkat és zöld ágakat vittek a kezükben. A virágvasárnapi barkaszentelést itt a faluszéli fűzesekből és patakok mellől gyűjtött fűzfaágak váltják fel, amiknek a szerep azonban megegyezik a barkaágakéval. Ezeket is házra vagy szentek ikonjai mögé tűzték, néhol a családi sírokhoz is elvitték. Másutt a szentelés után elhamvasztották az ágakat, amit későbbi szertarások és szokások során használtak fel. (Kiss, 1988 old.: 81-83) Kiemelkedő szokás a Bács-Kiskun megyei Bátya községi *kokoska*, ami során a fiatal lányok és fiúk a község széli mezőkön a gyűjtött akácágak tüskéire pattogatott kukoricákat tűznek párosjátékok mellett, ezzel megidézve a fák virágzását (Kiss, 1988 old.: 83) .

Az egész Dunamentén elterjedtek a nagyheti megtisztulás szokások: nagypénteki mosdás, lázárszombati/nagypénteki szemétegetés, ösvények és kutak megtisztítása, vízvételzés, jószágmosdatás. Nem csak a közösség tagjai, de a település is megtisztul az egyházi ünnepre és a tavaszra. A közös mosdás általában a település melletti vizeknél történt, ahova a közösség egésze vagy része kivonult. Másutt ennek a rituálénak csak a határkerülés része maradt meg (Elek, 1998 old.: 423) (Kiss, 1988 old.: 84-85).

Ezt a felkészülési időszakot (böjti időszak) a húsvéti ételszentelés és lakoma váltja. A délszláv területeken a húsvéti misén megáldott hamvakat beleszórják a sonka főzőlevébe és tűzébe szenteltvízzel együtt, majd ezzel a főzőlével meghintik az ólakat, állatokat és kutakat. Mindenütt megjelenő szokás a húsvéti kalács és tojás fogyasztása és ajándékozása, nem csak a közvetlen családtagoknak, de rokoni és baráti vendégeknek is. Ezeknek sajátos jelképes formái vannak Szerbiában, Bulgáriában és Romániában, illetve a magyarországi pravoszláv népek lakta területeken. Szintén mindenütt megjelenő és jelentős esemény a húsvét hétfői táncmulatság (Kiss, 1988 old.: 93). A húsvéti szokáskör azonban nem ér véget ezzel. Az egy héttel későbbi Fehér hétfőn tartották a közép-magyarországi *komatálazást* vagy *mátkatálazás*, ahol a közösség fiataljai testvéri és nővéri fogadalmat tesznek egymásnak, ezzel erősítve a közösség emberi kapcsolatainak fontosságát. (Elek, 1998 old.: 424) Ez a szokás valószínűleg a délszláv szokásból került be a magyar szokáskörbe. Azonban szerb, horvát és bolgár lakta területeken ezt a hétfőt halottak húsvétjának, *ružičalo* napjának nevezik, amikor a családok a rokonok sírjait is meglátogatják. (Kiss, 1988 old.: 93)

A húsvét utáni időszak a mezőgazdasági munkák ideje, jövendő napok és szokások. Legfontosabb ezek közül Szent György napja (április 24.), a tavasz ötödik hete, amikor elérkezett az első tavaszi kihajtás a mezőkre. Ez mára sok helyen visszafejlődött határkerüléssé vagy közös kivonulássá, amikor a közösség tagjai virágokat szednek a réten és ebből koszorút fonnak. Ezeket aztán az állatokra, ólakra és házaikra tesznek, ezzel megáldva a háztartást..

(Kiss, 1988 old.: 93) (Elek, 1998 old.: 423) A dél-magyarországi, szerb, román és bolgár területeken szokás volt még a szent-györgy napi fürdés, amikor a falu népe megfürdött a közeli patakban, folyóban vagy malomkerekek hajtott vize alatt. Ez az időszak, amikor a télvíz levonul a folyókon és biztonságosabbá válik fürdésre, illetve ebben az időszakban fejezik be a kutak és ösvények rendbehozatalát nyárra. A szokások között sok a misztikus rituálé, ennek oka az ünnep régre visszanyúló gyökere: a természet zöldbe borulása és feléledése fontos időpont az évben, és meghatározza a termőföldek termékenységét. A nyugati délszláv népek ezt a napot *Zöld György napjának* is nevezik, mutatva a természet szerepének fontosságát. (Kiss, 1988 old.: 95). Keleti szláv szokáskörben ez az ünnep a tavasz hetedik hete, a *pentecost*, azonban a szokások és szertartások nagyon hasonlóak.

A húsvét utáni ötvenedik nap, hetedik hét az egyházi liturgikus évben Pünkösöd ünnepe. Szeretném felhívni a figyelmet, hogy a pentecost is ugyan erre az időszakra esik, Pünkösöd napja, a szentháromság hét végén, a pentecost lezárásakor van. A Dunamentén ilyenkor (is) állítanak májuszfát, vagy színes szalagokkal díszített zöld ágakkal köszöntik a közelgő nyarat. Egész Európában megjelenik, bár háttere nem tisztázott, a májusfaállítás. Ennek az elterjedt időpontja május 1., azonban a Duna mentén, és a szláv népek lakta területeken ez összemosódik a pünkösdi időszakkal. Ennek az oka, saját következtetések és összefüggések alapján, hogy az egyházi szokáskör elterjedése mellett fennmaradtak a közösségek számára fontos, kereszténység előtti, hiedelemvilágból származó szokások is. Ilyen például a zöld ünnep elnevezés, a tavaszköszöntés zöldággal, a királynő és királyválasztás és felvonulás szertartásai, növényzettel való dekorálás vagy maga a tény, hogy ilyenkor már nagyban folyt a munka a földeken (Elek, 1998 old.: 425). Elterjedt szokás északi és déli területeken is a pünkösdi királynőjárás, délszláv területeken *kraljice*. Az énekekkel egybekötött körmenetkor egy fiatal lányt választanak királynőnek vagy menyasszonynak a résztvevők maguk közül és őt szépen felöltöztetve körbe vezetik a falun, adományokat gyűjtve és jókívánságokat adva a háziaknak. Hasonló szokások vannak Baján, Szerbiában, Szlavóniában és a Szerémségben is. 19. századi feljegyzések szerint Újvidéken ezt a királynőválasztást a papok tiltották, botokkal kergették szét az erre készülöket. Emiatt a helyiek nehezteltek a papságra, de ennek ellenére sok helyen a hagyomány kiveszett vagy a feljegyzésekből hiányzik. (Kiss, 1988 old.: 97-98) Ugyan így előfordult, egyszerre a királynőválasztással, a királyválasztás az észak-magyarországi, felvidéki területeken. Ez mára csak feljegyzésekben, dalokban, hagyományörző eseményeken vagy gyermekjátékokban és mondókákban jelenik meg.

Az évben soron következő jeles nap Szent Iván napja. Június 24. Keresztelő Szent János (Szent Iván) ünnepe a keresztény kultúrkörben. Erre a napra, illetve erre a napra virradó

éjszakára esik a nyári napforduló (június 21.) ünnepe. Ez az időszak, a nyár közepe már a kereszténység előtt is nagy ünnep volt, azonban az egyház a szokáskört és saját szokáskörét egybeolvasztotta: erre a napra tűzték ki Keresztelő Szent János ünnepét, a fény és világosság győzelmét a sötétség felett ().

A mai napig fennmaradó hagyományok között a legelterjedtebb a Szentivánéji tűzgyújtás. Ennek vannak egyházi, és hiedelem béli magyarázatai is, de mindkét változat ünnepként tartja számon a szokást. Egy másik jelképe ennek a jeles napnak, illetve éjszakának, az Iván-napi koszorú készítése. A Buda környéki szerb közösségben elterjedt szokás volt Iván napja előtti délután kivonulni a szabadba és ott szedni az Iván-napi vadvirágból (*Galium Verum, L.*) Ebből aztán koszorút (*ivanjski venac*) kötöttek, volt ahol többen összegyűltek és együttesen kötötték a virágot, énekszó és tűz mellett. Ez a szokás szertartássá vált, mivel a hiedelmek szerint, ha más virág keveredik a koszorúba, akkor „sok konkoly lett volna a búzájukban” (Kiss, 1988 old.: 103). Mára ez a hiedelem kiveszett, a szertartás része már csak a koszorú elhelyezésénél jelenik meg. Az *ivanjski venac*ot általában a házra, a kapura, ólakra vagy kútra akasztották, de előfordult, hogy a fiatal lányok jóvendülés céljából feldobták a háztetőre, ebből megjósolva, hogy megházasodnak-e abban az évben. A koszorúnak védő szerepe is van, a szélviharoktól óvja az otthont, és a következő évig fennmarad a házon, hacsak el nem fújja a szél. Az előző évi koszorút az idei kötésekor elégetik (Kiss, 1988 old.: 104).

Az Iván-napi tűzugrásnak is vannak mára kiveszett vagy kivesző félben lévő hagyományai. A bajai bunyevác és a környékbeli délszláv települési közösségek további szerepet adtak a koszorúnak, ezzel ugranak át a tűzön, vagy áthajítják a máglyán. A koszorú itt a földeket illetve a házban élők egészségét védi. A húsvétkor is előforduló *komálás* vagy *mátkálás* a Szent Ivánra virradó éjjeli tűzugrás szertartásának is része. A hagyomány nagyon hasonló a mind a Csallóközben, Ipolymentén, Bácskában, Szerémségben, Temesközben, illetve a Duna mentén a bolgár és román oldalon egyaránt (13) (14). Gyümölcsöket, almát, növényeket és virágot osztottak egymás között, majd mezítláb, párosával vagy egyedül, koszorúval a fejükön átugrották a tüzet (Kiss, 1988 old.: 105-106) (15). Feljegyzések szerint az Arad-megyei szerb közösség a századfordulón ezt az ünnepet Szent György napján tartották. A fiatalok kivonultak a város szélére és ott dudaszó mellett táncoltak a tűz körül. „Így várják a *vilákat*, hogy velök táncolhassanak, mert azt tartják, hogy az a lány, kivel tündér táncol, még abban az évben férjhez megy...” (Kollárov, 1912 old.: 491). A századfordulón már kiveszőben lévő szokás mára szinte teljesen eltűnt. Ennek oka lehet az egyházi tiltás, társadalmi átalakulás, illetve az, hogy a délszláv területeken mind Szent Iván napján, mind Szent György napján tartották ezt a hagyományt. A tiltások miatt az előbbi kiveszett, az utóbbival szembe pedig nem

volt akkora a szigor. Pomázon és Szentendrén a tűzgrást magyar vagy dalmát szokásnak tekintették, a helyi közösség nagy létszámban összegyűlt és közösen tartották meg a hagyományos tűzgrást (Kiss, 1988 old.: 109).

A nyári jeles napok után a betakarítási időszak következik az évben. Ilyenkor nem sok jeles nap van, hacsak nem jósló napok vagy arató és szüreti ünnepek, búcsúk. Az arató ünnepek és szüreti események egyedi változata jelenik meg a magyarlakta szlovákiai Dunamentén, ahol jelmezes felvonulás keretében a vincellér vagy földesúr, vagy annak hiányában az egész közösség megvendégeli a szüretelő és arató munkásokat. Ezek jelképei a szüreti és aratási koszorúk, illetve a bőségidező, következő év jótermését előkészítő szertartások és játékok (16) (17).

Az őszi napéjegyenlőség (szeptember 23.) idejére nagy ünnepeket szerveztek egész Európában. Az őszi folyamán eljön az állatbehajtások ideje is (Vendel-, Dömötör-, Márton-napja, stb.). Ilyenkor gyakoriak a vásárok, főként október és november idején. Ekkor tartottak lakodalmakat és az elszámolásokat is ekkorra rendezték az őszi határnapokon, kiforrt az újbor és kezdődnek a disznóvágások. A novemberi halottak napja is hosszabb múltra nyúl vissza, mint a mai november 1. A sírok rendbehozatal és elhunytak temetése tél előtt meghatározó volt minden közösség életében. Ezek a szokások és jeles napok azonban egybemosódtak a keresztény szokásokkal és családi ünnepekkel. Régebben még minden évszaknak volt halottak napja vagy éjszakája, azonban ez csak a délszláv és ortodox területeken maradt fent nyomaiban. Más területeken ez az egyházi tiltás vagy életmódváltás következtében kiveszett, és ma csak november 1-én és 2-án tartják (Kiss, 1988 old.: 111).

A tél felé haladva rövidülnek a nappalok, a jeles napok is sötétebbé válnak. A Luca-napján kísértő fehér alak és rontó lelkek elleni védekezés, jóslatok, határnap szokások jellemzik ezt az időszakot. A jókívánságok, babonás szertartások, jóslattételek mind arra szolgáltak, hogy a tél végeztével újra termékeny éve legyen a közösségeknek. A rontó szellemek elijesztésére gyakoriak a zajos multságok, fényünnepek. Az őszi végeztével a háziak kitakarítják az ólakat, istállókat és udvarokat, Dunamentén és víz közelben gyakori a rituális mosakodás (Elek, 1998 old.: 418). Tamás napja, a téli napforduló (december 21.) a téli időszak kezdete. Ekkor volt szokásos a disznótor, illetve erre épülve az előfarsangoló ünnepek.

A legnagyobb ünnep és szokáskör a téli időszakban a napforduló utáni napok, a karácsony. Ennek a gyökerei a kereszténység előtti időkbe nyúlnak vissza. Egész Európában elterjedt hagyomány volt a téli fényünnep, ami feltehetően római időkben terjedt el. A napkultusz, tűz féltis, mint hiedelem forrás fontos része volt ennek az időszaknak. Az őrzőtűzek, jelképes égetések és üszökszórás mind az elmúló és feltámadó természetet jelképezik (Kiss,

1988 old.: 53). Ennek a tűzégetésnek egy jellemző formája az *badnjak* vagy *panj*, a karácsonyi tuskóégetés, ami a Dunamentén délszláv területeken, és a magyarországi pravoszláv közösségek között volt elterjedt. Ennek a hagyománynak az ideje a *badnji dan* Szentestére esett, és a hajnali miséig tartott. A család egy része a közelben fát vág, míg a másik része a vacsorát és kalácsot készíti elő. Estére tüzet raknak és a kivágott, általában keményfát a tűzre tették. Bizonyos helyeken a tuskót megkenték mézzel, vagy borral locsolták, ezzel megidézve a következő évi bőséget. A zárt tűzhelyek megjelenéséig őrizni kellett a tüzet, amit általában a család legfiatalabb tagja végzett a karácsonyi vacsora ideje alatt. Ez a családtag kárpótlásul ajándékot kapott, mert lemaradt a vacsoráról. Később ez a tűz őrzés szerepét veszítette, és csak a tuskóégetés, illetve üszökszórás és hamukotrás maradt meg.

Fontos része ennek az időszaknak a vendégvárás és köszöntőjárás. Ez karácsonytól vízkeresztig tart, de bizonyos szinten áterjed a későbbi farsang időszakára. Egész Európában elterjedt szokás, és hasonló gyökerekkel rendelkezik a Duna mentén is. A déli mentén a *koleda* elterjedt, mind a katolikus, mind a görögkeleti délszláv közösségek körében. Ez a szokáskör megjelenik a bolgár és román oldalakon is, és hasonló szertartás a felvidéki háromkirályjárás, vagy a magyarországi kántálás is. Közös vonásuk az énekes köszöntések és bőségáldások, tűzpiszkálás, illetve a háziak által osztott kalácsok. Ezek lehetnek fonott kalácsok, pogácsák vagy figurális kalácsok, melyek a bőséget jelképezik. Jellemző formák és díszítések voltak a kosár, ökör, nap, hold, rózsza, szőlő és állatformák. A délszláv területeken a kalácstésztaából egy vekni adagot nem otthon, hanem a péknél sütöttek ki, családtagonként egy bevágással a tetején, illetve egyet a vándor és egyet az első vendég személyének. Ezt a szerepet töltötték be a kotyolni, koledálni és betlehemezni járók, vagy előre meghívott családtagok. A menetben résztvevők között van kosárvívó a felajánlott étkek gyűjtésére, pénztáros a szerencsepénzek gyűjtésére, és énekes csapat a jókívánások és áldásadásra. Erre a szokásra is neheztelt az egyház és a tiltások miatt mára csak töredékeiben maradt fent bizonyos helyeken.

A kotyolásnak, koledálásnak és kalácssütésnek bőséghozó szerepe is volt. Az első Vendég személyéből jósoltak az elkövetkezendő év termékenységéről. Ezt megidézve sok szertartás volt a háztáji jószágok és földek, illetve a családtagok egészsége köré szervezve végig a Dunamentén (kvočka, zdravlje, házszentelés, karácsonyi vesszőzés, vesszőhordás, zöld díszítés) (Kiss, 1988 old.: 56-79) (18) (Elek, 1998 old.: 418).

Az év utolsó időszaka, a farsang vízkeresztől hamvazószerdáig vagy húsvétig tart. Ezt az időszakot *keresztetetlen napoknak* is szokás hívni, bár a teológiai magyarázat szerint ez csak január 6-ig tart. Az egyházi liturgikus évben a farsangi időszaknak nincs szerepe, mindössze az elején és végén. A köztes időszakban sok kereszténység előtti hagyományt és népszokást

találunk egész Európában, így a Dunamentén is. Krisztus megkeresztelkedésének ünnepe vízszentelési szertartások ideje, amiből aztán a közösség tagjai hazavittek, hogy megáldják vele a kitakarított házat, istállókat, ólokat és megtisztított jószágokat. Feltételezhető, hogy ez a tradíció a téli időszakban elterjed rituális mosdásokból származik, ami a kereszténység előtt kultúrkörből ered. Az évet megtisztulva kell kezdeni, mind testben, mind lélekben. A hagyomány ezen aspektusa megjelenik a keresztény szokásokban is.

A hiedelemvilág szerint a tél vége felé, az elmúlt és még nem feltámadt természetben a lelkek és szellemek szabadon járhatnak. Az elhunyt családtagok tiszteletére elterjedt a sírok meglátogatása, az ősök tisztelete a családi asztal körül. A rontó szellemek ellen azonban védekeztek. Ennek a babonának sok változata volt a fokhagyma, szenteltvíz mellett. A szellemek összezavarásra hangos multságokat és maszkos felvonulásokat tartottak. Egy fordított világot megidézve férfiak nőnek, nők férfiaknak öltöztek, farsangi paródiajátékokat rendeztek. Ezeknek sajátos példái az Alsó-Ipoly menti maskarázás és a Csallóközi dőrejárás. A közösség tagjai összegyűlnek, hogy egy paródia felvonulást tartsanak, aminek a végén az összegyűjtött adományokból lakomát rendezzenek. Hasonló szokás jelenik meg a Duna mentén a délszláv, román és bolgár részeken is (*kukeri, bele poklade, .karneval*) (19) (20) (21) (22) (Elek, 1998 old.: 420).

A téltemetés egy másik mozzanata a telet jelképező bábu égetése, vagy, ahol nagyobb patak vagy folyó van, vízbehajtása. Ennek a gyökere is pogány időkre nyúlik vissza, a telet és elmúlást megtestesítő istennő halálát szimbolizáló szertartás a mai napig fennmaradt. Ennek egyik példája a kiszehajtás, vagy a napot erősíteni szándékozó örömtüzek. (23)

(24)

Közösségek és környezetük kapcsolata hiedelmek és mondavilágok alapján

Az előbbieken leírt népszokások eredete mélyen gyökerezik. Nem véletlen, hogy ezek hasonlóak is, a földrajzi közelségből kifolyólag, illetve esetünkben a Duna közvetítő és összekötő szerepe miatt ezek kialakulása és eredete is közös. Általánosan elmondható a folklórról és népszokásokról, hogy az adott közösség kultúrája mellett a környezeti adottságok és természeti változások alakították ki. A Duna jelenléte ezért is köti össze ennyire a földrajzilag távol fekvő tájakat, ugyan az a folyó hasonló környezetet alakít ki a teljes hosszán.

A szokásköröket nem csak az évszak változásai alakították. Ezek a hiedelmek szolgálták a közösség tagjainak okulására, hogy hogyan boldoguljanak a saját környezetükben. A természeti jelenségeket, veszélyhelyzeteket, praktikákat szájról szájra adták tovább, nem egyszer babonás és mondaszerű kontextusban. Ezek lehetek vándormesék, tabumondák, kincsmondák, tanmesék vagy dalok. Bizonyos részüknek nem volt nagyobb jelentősége, mások viszont nagyban meghatározták egy közösség ismereteit vagy félelmeit. Szemléletes példák erre a babonák, átkok, áldások, lidércek, lidércfények, kíséretetek, gonosz lelkek, gabonadémonok, szépasszonyok, csordásfarkasok és vízi szellemek (Elek, 1998 old.: 294-296). Ezek az élénk fantáziájú emberek magyarázatai, általuk nem értelmezhető jelenségekről. Magát a természetet is egy magasabb erőnek, istenségnek tekintették. Többek között a szláv mitológiában is megjelenik az évvel együtt megszülető, felnövő és elmúló fény isten, természetanya, életet adó, vadont jelképező istennő, hold isten, nap istennő, tél és elmúlás istennője és a földanya. Ezek karakterei nem eredetiek, még csak nem is jellemző, de ezek is jól mutatják a természet és környezet köré szerveződött hiedelemvilágot, ami a kereszténység előtti időkben jellemezte egész Európát, esetünkben Közép-Európát. A magas istenségek mellett számtalan kis istenség, védelmező felsőbb lények és szellemek jelennek meg, amelyek nagy valószínűséggel jobban befolyásolták a közösségek mindennapjait, mint a vallási panteonok. (Jones, 2005 old.: 8432-8438)

A felsőbb lények és szellemek közül ki szeretnék emelni kettőt, amelyek, saját meglátásom szerint, a legalkalmasabbak a régi idők közösségeinek és környezetük kapcsolatának bemutatására. Az ezekhez kötődő tanmesék, mondák, szokások, hiedelmek jól szemléltetik az a természet-közelséget és tudatosságot, ami jellemző volt az iparosodás előtti társadalmakra. Mellesleg mindkettő karaktere megjelenik a Dunamentén, ráadásul egyedi megjelenésben és szokáskörben a szláv és közép-európai kultúrkör más területeihez képest. Tisztában kell lennünk azzal, hogy ezek a felsőbb lények elterjedtek Kelet-Európában, a

Balkánon, illetve Közép-Európa Dunától távoli részein is, de ha a Dunamentét egyedi kultúrkörnek tekintjük, akkor ezek megfelelő szemléltető eszközök a dolgozat szempontjából.

Vodník

A *vodník* egy, a folyók és állóvizekben élő, halszerű lény. A vízfenéken él, kristálypalotában vagy barlangban. Berántja a vízbe figyelmetlenül gázoló vagy játszó embereket, a gondatlan utazókat, halászokat. Legnagyobb ellensége a molnár, akinek vízi malmai és gátjai nem hagyják, hogy a folyó szabadon folyjon. Ha megharagszik, átszakítja a gátakat és lerontja a malmokat, ezért a molnárok elhajtják őket vagy engesztelésül étel áldozatokat mutatnak be nekik. A halászokkal jó kapcsolatot ápol, ők megkínálják a fogásukból, azonban rájuk is haragosak lesznek, ha lehalásszák a folyót vagy tiltott időszakban fognak halat. (Lurker, 1987 old.: 374) (25))

A vodník (*vízi*) karaktere jelképes. A vodník testesíti meg a folyó hatalmát és erejét. Az emberekkel való viszonya változó. Területileg elmondható, hogy minél veszélyesebb a Duna, annál gonoszabb és veszélyesebb a vodník karaktere. Szerbiában és Horvátországban kifejezetten rontó szellemként beszélnek róla, ami berántja a vízbe az embereket a partról, a fürdőzőket és a halászokat. (Ledić, 1969) A kiszámíthatóbb folyású területeken, Szlovákiában és Magyarországon már inkább csintalan vagy kártékony, mint rosszindulatú. A magyarországi szlovák közösségek emlékeiben Hany Istók vodníkként él. Magyarország más tájain ritkábban, de megjelenik a *víziember* karaktere. A néphiedelem azt tanúsítja, hogy a halászok az ő törvényei szerint éltek. Ő szabta meg a halászat idejét, és a halászok az első fogást felajánlották számára ajándékként. Egy pozsonyi mesében a látogató uralkodó, Mária Terézia karácsonykor halat szeretne vacsorára. Az ottani szokás szerint télen nem szabad halászni, de ennek az eredetét csak egy öreg halász ismeri már. A királynőnek nem ellentmondva, a fiatal halászok kivonulnak a Dunára és mindannyian odavesznek. A tragédia láttán Mária Terézia, az öregember meséjét hallva megtiltja a téli halászatot. (Ďuričková, 2004) Ezekből a történetekből származhat az a nyugat- és délszláv szólás, miszerint az ördög mindent tud, kivéve, hogy hol alszik a halász (26). A halászok, akik megtanultak egyensúlyban élni a vízzel jól ismerték annak veszélyeit és áldásait.

Hasonló tanulsággal bír a Vodník molnárokhoz kötődő kapcsolata. A Duna mentén számtalan vízimalom és hajómalom volt, melyek az őrlés hatásfokának növelése érdekében gátakkal gyorsították fel a hajó sodrását. Ezek a gátak a nem megfelelő méretezés és a kapzsi hozzáállás miatt gyakran átszakadtak, vagy az elnéptelenedő területeken lévő vízimalmokat a

karbantartás hiányában a folyó lerombolta. Ezek miatt a molnárok és a közhiedelem a vodnikokat okolta, mondván, szabaddá akarják tenni a folyót. Véleményem szerint a vodnik karaktere, újra fogalmazva felhasználható lehetne az urbanizálódó közösségekben, lehetséges jelképe és hívó szava lehetne a Dunamenti települések környezettudatos szemlélet népszerűsítésében.

Rusalka

Másnéven *vila* vagy *samovida* a folyók, környező mezők és rétek védelmezői. Ez a lény az egész Dunamentén elterjedt, különböző neveken. Bulgáriában *samovida*, Szerbiában *vila*, Romániában *lele* (inkább erdei nimfa), Magyarországon *szépasszonyok* vagy *táncoló kisasszonyok*, Szlovákiai területen *vízitündér* néven. (A néphiedelem szerint keresztesetlen gyerekek vagy vízbefúlt lányok lelkeiből születtek, de sokhelyen azonosak az ókori felső lényekkel, a nimfákkal. Sok hagyomány szerveződik a karakterük köré, mivel a néphit szerint tavasszal ők hozzák el a földekre a termékenységet hozó harmatot. Az évben egyszer előjönnek a vizekből és kivonulnak a földekre, ahol táncos rituáléjuk közben elhintik a harmatot, és a fűzfák ágain hintáznak. A hiedelmek szerint, aki meglátja szertartásukat az elveszti szeme világát, ott helyben szörnyet hal vagy a rusalkák végkimerülésig táncoltatják. A gondatlan fürdőzőket lerántják a vízbe, és a saját halottjairól nem gondoskodó embert is elragadják. Ezért ebben az időszakban, amely a tavaszi jeles napokra esik, mint például Szent György napja vagy a pünkösdi előtti hét, a közösség tagjai a településen belül maradnak. Ezen időszak előtt a veszélyes, és nem szokás a fürdőzés. A környék lakói ágakat és fákat díszítenek fel szalagokkal, hogy a rusalkák kedvére tegyenek, és a környékbeli földeken elhítsék a harmatot, ezzel biztosítva a bőséges termést. Az ünnepi hét végeztével a falusiak nagy tüzeket raknak, hangos mulatságot tartanak és együttesen a közeli vizekhez vonulnak, ahol szertartásosan megmosdanak. Ettől az időszaktól kezdve már nem veszélyes a vizekben való fürdés, és a kutakat illetve ösvényeket ezekre a napokra tisztítják meg. Ennek a szokásnak az oka, saját következtetésem szerint a télvíz levonulása: eddigre a folyók kevésbé veszélyesek, a belvizek visszahúzódnak, és a talajvíz is megtisztul. Ehhez mellékesen kapcsolódik a télen elhunytak elföldelése. Ennek oka, hogy a belvizek miatt a temetkezés nehezen kivitelezhető télvíz idején.

Bár ezt még nem olvastam sehol, de a tavaszköszöntő ünnepek és szokások, a villőzés, a zöldág köszöntés, a pünkösdi király és királynőválasztás, a húsvéti és Szent György-napi fürdés, szalagos májusfa állítás, a Szent Iván-napi örömtüzek és virágkoszorúk mind kapcsolódnak a rusalkák tavaszhozó szerepéhez. A rusalkák jelképezik a földek

termékenységet, a termés bőségét adó természeti erőket. Ezeknek a hiedelmeknek és szokásoknak emlékeztetniük kellene arra, hogy hálásak legyünk a természetnek, és a földművelésnek. Véleményem szerint a rusalka lehetne a jelképe korunk fentartható mezőgazdaságának. (Jones, 2005 old.: 8438) (MORENO, 2014) (Sykes, 1962) (Nad'a Profantová, 2000)

Mára a polgárosodás és városokba költöző tömegek következtében sokan megfélemeznek a városokat és tájakat étellel ellátó vidékekről. Ez nem meglepő, mivel nem a mindennapok része egy városban a földek öntözése és gondozása, más értékrendek és időbeosztás szerint élnek az életüket az emberek itt. Az aratás vagy vetés is csak közigazgatási szinteken meghatározó és a médiumok is hírértékként tekintenek rá. Ha egy jelenség kikerül a mindennapok alkotóelemei közül, akkor ezek elvesztik értéküket és elfelejtődnek. Ez nagyon komoly értékrend torzuláshoz vezet. Az erre érzékeny társadalmi rétegek ezt az értékvesztő tendenciát vissza akarják fordítani és fenntarthatóbb, környezetkímélő és természetközeli eszközöket keresnek. Termelői piacok, organikus- és biotermékek, közösségi kertek jönnek létre, valamint a turizmus is átalakul üdülésből élményszerző kiruccanásokká. Ezt, bizonyos szempontokból helytállóan, múltbeli értékekhez való visszanyúlásnak nevezik. Azonban fontos megjegyeznünk az értékek változni tudását és fejlődő képességét, ezek a felélesztett jelenségek csak akkor lesznek valóban fenntarthatók, ha a mai tudásunk és életünk szerint alakítjuk őket.

Területi örökségek felhasználása: kultúra és gasztronómia

Az étkezés, mint társadalmi mozzanat az egyik legegységibb közösség összekötő jelenség. Ahogy Bessière (1998) írja, a kulturális örökségek körébe tartozó kulináris értékek mélyen gyökereznek egyedi helyekben illetve egyedi térben és időben. „Egy konkrét területhez kötődő étkezési tradíciók felfedik a közösség jellemét és tagjainak mentalitását” (Bessière, 1998). Az örökség is egy társadalmi jelenség, nemcsak egy gyűjtő fogalom, hanem egy közösség értékrendjén alapuló szelekció. Bessière helyesen állapítja meg, hogy egy örökségnek akkor van létjogosultsága, ha annak megfelelő történetisége, eredete és gyökere biztosított. Erre tökéletes példa a gasztronómia, egy terület jellegzetes ételei és étkezési szokásai. Az evés elemi szerepe, a tápanyagbevitel megkérdőjelezhetetlen tény. Azonban az ember és a közösségek további szerepeket és értékeket adott az étkezésnek. Barthes szerint az étel egy kommunikációs jelrendszer és jelkép is egyben (Barthes, 1997). Ez a kommunikáció nemcsak a résztvevő alanyok között folyik, hanem az alany és a szituáció között is: az étkezés alkalma és jellege is

információt hordoz. Barthes ezt azzal a módszerrel bizonyítja, hogy ha a jel minőségét változtatjuk, akkor annak a jelentése is változni fog. Ez kiválóan bemutatja az étkezés elemiségét. Ha a kalácsra gondolunk, akkor a pékárura asszociálunk. Viszont, ha a húsvéti kalácsra vagy a kakaós kalácsra gondolunk, akkor az alkalom, húsvét vagy egy reggeli étkezés ötlük a fejünkbe. Ugyan így elmondható ez az olajban sült tésztáról, a lángosról és a farsangifánkról. Az étkezés a lelki közösség egy formája, egy mélyen gyökerező és intim csoportos jelenség. Fontos társadalmi kapocs a családi vagy baráti étkezés, de az alkalmi vagy ünnepi étkezés is. Az együttes étkezést bizalommal és kedélyességgel azonosítjuk. Ez, archaikus társadalmakban jeles alkalmakhoz és ünnepekhez kapcsolódtak, modern társadalmunkban azonban már sokkal kiterjedtebb jelenség. A kényelmes életünkben az étel elérhetősége és az étkezés gyakorisága miatt ennek a jelentősége elhalványodik. Még mindig vannak családi vagy ünnepi vacsorák, üzleti ebédek, de mindezt beárnyékolja az a tény, hogy ezeket szolgáltatás szintjén vesszük igénybe, és ezáltal az étel elkészítése nem része a társadalmi jelenségnek.

Erre a változásra válasz az a törekvés, ami megjelenik társadalmi csoportokban, hogy az étkezés továbbra is egy közösségi jelenség legyen. A minőségi tömeggyártott ételek, illetve a termelői és organikus termékek előnyben részesítése, a közös ételkészítés és egymás között való megosztása mindennek a törekvésnek a megjelenési formái. Ez, a „vissza a természetbe” hozzáállás jól mutatja azt az igényt, hogy egy fentarthatóbb, előremutató világot hozzunk létre magunk körül. Az urbanizálódó társadalmunkban a régi korok értékrendje idealizálódott. Az értékek hagyományokon keresztül való átadása kiveszőfélben van, emiatt romanticizálódik. Ez megjelenik a helyi közösségek életmódjában illetve a turizmusban is. Az uniformizálódó világunkban törekszünk arra, hogy fentarthatóbb és előre mutatóbb életet éljünk, de még mindig lehet az előbbinél jobbat kialakítani. Ennek egyik eszköze a környezettudatos életmód. A természet fölött való uralkodás helyett a társadalomnak egyensúlyban kell élnie környezetével. A másik eszköze a hagyomány fenntartás. Szeretném kiemelni, hogy ez nem hagyományőrzés, hanem fenntartás. A tudásunknak és értékrendjeinknek a hagyományok útján tudniuk kell változni, hogy megfelelő választ adhassunk az új korok új problémáira.

Esettanulmányok

Egy terület akkor tud fejlődni, ha élő identitása van. Azaz, a közösségnek olyan azonosságtudata alakul a területével kapcsolatban, ami összehozza a helyi szereplőket, „akik együttes eltökéltségük és képességeik révén létrehoznak egy erőteljes gazdasági berendezkedést az osztott értékek és minőség iránti közös érdek alapján.” (Wachter, 1987) A következőkben, a teljesség igény nélkül, bemutatok pár eseményt, szervezetet és tevékenységet a Dunamentén, amelyek korábbiakban leírt értékeket képviselik közösségükben.

Csallóköz | Vásárúti Réteshúzó fesztivál

A közösségi szervezésű fesztivált 2007-ben szervezték meg először. Hasonló események ihlették, mára azonban a környék egyik jellegzetességévé vált. A rétesnek komoly tradíciója van Közép- és Kelet-Európában, így a Csallóközben is, ahol még sokan emlékeznek a dédmamák és nagymamák rétesütéseire, sőt, a hagyományt a fiatalabb generációknak továbbadva fenntartják ezt az értéket. Egy verseny keretein belül a falu közepén húzzák a tésztát, amire minden évben nagy az érdeklődés. Nem csak a fogyasztás, de a szervezésben és a kihíváson való részvétel miatt is. A verseny mellett oktatás és rekordkísérlet is része a fesztiválnak. A bevételeket jótékony célokra és közösségi finanszírozásokra fordítják egy polgári társulás segítségével. Az eseményt a helyi önkormányzat is támogatja, mint közösségkovácsoló és helyi identitás meghatározó eseményt.

Štúrovo | Detský rybársky krúžok – Gyerekek horgász köre

A Štúrovoban (Párkány) létrehozott civilszervezet fő tevékenysége a környékbeli gyereke, fiatalok számára indított horgászprogramok és oktatás szervezése. A közeli településeken a családok nem mindig engedhetik meg maguknak, hogy gyermekeiknek különleges programokat szervezzenek az otthonukhoz közel. A civil kezdeményezés ezen akart segíteni, először csak szabadon szervezett horgászattal, majd csoportos oktatással, táborokkal és eseményekkel. A környéket átszelik a folyóvizek, ártéri erdők, amelyek egyedi jelleget adnak a területnek. Ennek megismerésében segít ez a kezdeményezés, ami mára a helyi közösségek szerves részévé vált.

Esztergom | Kiskosár Bevásárló Közösség

A Duna túloldalán szerveződő egyesülés, aminek célja a helyi lakosság átfogó környezeti szemléletformálása, a termelők és fogyasztók közvetlen összekapcsolása, a fenntartható városi életmód megismertetése és okító programok szervezése által. Ebben a kezdeményezésben is komoly szerepet vállalnak a helyi lakosok, illetve a helyi termelők, ezáltal erősítve a kapcsolatot a városi és vidéki környezet és életmód között. A közvetlen termelői áruk piacának fenntartása mellett az egyesület foglalkozik szakértői munkák írásával és biztosításával, fesztiválok zöld programjainak lebonyolításával és közösségi kert létrehozásával is.

Budapest | Rákóczi reggeli – Mindspace

A fővárosi civil kezdeményezés a Rákóczi téri piac közösségalkító lehetőségeit használja fel egy közösségi reggeliző hely létrehozásával. Az alap koncepció, hogy a helyi közösség és a vásárlók enni és innivaló összeadásával megreggeliznek, miközben eszmét cserélnek ismerősökkel és ismeretlenekkel egyaránt, a szervezők pedig interaktív és zenés programokat szerveznek. A kezdeményezés népszerű az önkénteskedő és civil szférában mozgók között, de a vásárlók és környékbeliek is, megilletődötten, de szívesen vesznek részt rajta.

Smederevo | Smederevska jesen – Őszi fesztivál

A szerbiai Smederevo (Szendrő) egyik nagy éves eseménye a szüreti ünnep köré szervezett fesztivál. A környéken művelt szőlősök és gyümölcsösök működnek, ami erősen meghatározza a település és környék identitását. Az eseménysorozat az egész településre kiterjed, a termelői áruk piaca mellett a smederevoi várban középkori játékokat, a használatlan ipari területek egy részén illetve a város közterein kulturális programokat szerveznek. A fesztivál látogatói főként a környékbeli települések lakosai, de számottevő a távolabbi településekről és külföldről érkező vendégek is.

Összegzés

Ahogy azt Bessièrre is leírta, „számos közösség felismerte, hogy egy terület felvirágoztatható a kulturális értékeit és identitását felhasználva, ha a helyi szereplőket ösztönzik arra, hogy az területi örökség által közvetített készségeket és tudást népszerűsítsék (Bessièrre, 1998).” Ha ilyen módon sikerül bevonni Dunamenti közösségeket az egyes területi fejlesztésekbe, mindezt

a már említett közös gyökerekre alapozva, akkor könnyen elképzelhető egy Dunamenti településhálózatot létrehozni és fenntartani. Erre a hálózatra építve a közösségek eszmecserét folytathatnak a területei fejlesztések terén, tanulva más települések tapasztalataiból és megismerve az osztott értékeket és közös kultúrát. Ezáltal lehetőség nyílik a bemutatott hagyományok és örökségek fenntartására és tovább gondolására, helyileg közösségi, átfogóan pedig hálózati szinten.

Ennek egy kiváló eszköze lehet egy jeles napok köré szervezett, egész éves eseménysorozat, amit minden résztvevő településen megszerveznek, közel azonos időpontban, kifejezetten a helyi közösségek és az érdeklődő aktív látogatók számára. Ennek jó központi eleme lehet az univerzális értékeket képviselő étkezés, ami a modern világban is fontos társadalmi jelenség. Ilyen például a területileg jellemző pékáru, halászlé, gyümölcsök, borok és számos egyéb enni és innivaló. A gasztronómia vonzereje mellett a közösség egyre nagyobb részét lehet bevonni a kulturális értékek megismertetésébe és népszerűsítésébe.

Ennek a kialakítása lassú léptekkel lehetséges, közösen építve és szükség szerint alakítva a módszert és értékrendeket. Ha ez a promenád építés sikeres, akkor a települési közösségek egy olyan hálózat tagjai lesznek, amiben egyszerre lehetnek büszkék az saját és közös örökségekre. Az így kialakuló Dunamenti identitás egyszerre tartja fent az egyedi helyi azonosságtudatot, és köti össze őket a folyó mentén.

Bibliográfia

Irodalomjegyzék

13. szentiváni tűzugrás. 10. [Online] [Hivatkozva: 2018. 10 25.]
<http://adatbank.sk/lexikon/szentivani-tuzugras/>.
14. ЕНЬОВДЕН - 24 юни. [Online] [Hivatkozva: 2018. 10 25.]
<http://kulinaria.bg/holidays/enyovden>.
15. Szent Iván-i tűz. [Online] [Hivatkozva: 2018. 10 25.]
<http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/4-1732.html>.
16. szüreti felvonulás. [Online] [Hivatkozva: 2018. 10 25.] <http://adatbank.sk/lexikon/szureti-felvonulas/>.
17. arató ünnep. [Online] [Hivatkozva: 2018. 10 25.] <http://adatbank.sk/lexikon/aratounnep>.
18. karácsonyi szokáskör. [Online] [Hivatkozva: 2018. 10 25.]
<http://adatbank.sk/lexikon/karacsonyi-szokaskor/>.
19. farsangi szokások. [Online] [Hivatkozva: 2018. 10 25.]
<http://adatbank.sk/lexikon/farsangi-szokasok/>.
20. SRPSKI KARNEVAL: Bele poklade. [Online] [Hivatkozva: 2018. 10 25.]
<https://www.portalmjadi.com/srpski-karneval-bele-poklade>.
21. Praznični običaji i zanimljivosti: Bela nedelja i Bele poklade. [Online] [Hivatkozva: 2018. 10 25.] <https://horsvetogdjordja.wordpress.com/2008/03/06/bela-nedelja-i-bele-poklade/>.
22. National Kukeri festival (March). [Online] [Hivatkozva: 2018. 10 25.] [http://visit.guide-bulgaria.com/a/392/national_kukeri_festival_\(march\).htm](http://visit.guide-bulgaria.com/a/392/national_kukeri_festival_(march).htm).
23. kiszehajtás. [Online] [Hivatkozva: 2018. 10 25.] mek.oszk.hu/02100/02115/html/3-557.html.
24. Slavic goddess and Spring . [Online] [Hivatkozva: 2018. 10 25.]
<http://www.bellaonline.com/articles/art171090.asp>.
25. Vodeni duh. [Online] [Hivatkozva: 2018. 10 25.]
http://www.slovenskamitologija.rs/mitska_bica_vodeni_duh.html?latinica&rb=11.
26. Fishing on the Danube. [Online] [Hivatkozva: 2018. 10 25.]
<http://virtuelnimuzejdunava.rs/serbia/cultural-heritage/ethnographic-heritage/fishing-on-the-danube.371.html>.

- Barthes, Roland. 1997.** Toward a Psychosociology of Food Consumption. [szerző] Penny Van Esterik Carole Counihan. *Food and Culture*. hely nélkül. : Psychology Press, 1997.
- Bessiére, Jacinthe. 1998.** Local Development and Heritage. *Sociologia Ruralis*. Oxford : Blackwell Publishers, 1998.
- Đuričková, Mária. 2004.** *Bratislavské povesti*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2004.
- Elek, Bartha. 1998.** *A magyar folklór*. Budapest : Osiris, 1998.
- Governa, F. 1997.** “Il milieu come insieme di beni culturali e ambientali”,. *Rivista della Società Geografica*. 1997., 105. kötet.
- Jones, Lindsay. 2005.** 12.; Slavic Religion. *Encyclopedia of Religion*. 2. kiadás. Detroit : Macmillan Reference USA, 2005, old.: 8432-8438.
- József, Liszka.** A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig. [Online] [Hivatkozva: 2018. 10 25.] <http://adatbank.sk/lexikon/kiszehajtas/>.
- Kiss, Mária. 1988.** *Délszláv szokások a Duna mentén*. Budapest : Akadémia Kiadó, 1988.
- Kollárov, István. 1912.** *Arad város és Arad vármegye román és szerb népe*. 1912.
- Ledić, Franjo. 1969.** *Mitologija Slavena - Tragom kultova i vjerovanja starih Slavena*. Zagreb : Tiskara Epoha, 1969.
- Lurker, Manfred. 1987.** *Dictionary of gods and goddesses, devils and demons*. London : Routledge & Kegan Paul, 1987.
- 2018.** Magyarország nemzeti atlasza 2. kötet: természeti környezet . [Online] 2018. [Hivatkozva: 2018. 10 25.] <http://www.nemzeti atlasz.hu/MNA/2.html>.
- MORENO, MOLINA FRANCISCO. 2014.** *ARE THE rusalki SLAVIC THE WATER Nymphs?* 2014.
- Nad'a Profantová, Martin Profant. 2000.** *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. Praha : Libri, 2000.
- Paasi, Anssi. 2000.** *Re-constructing regions and regional identity*. Nijmegen, The Netherlands : ismeretlen szerző, 2000.
- . **2002.** Regional transformation in the European context. *Space and polity*. 2002.
- Pecqueur, Bernard. 1989.** *Le développement local: mode ou modèle ?* Paris : Alternatives, 1989.
- Pollice, Fabio. 2003.** The role of territorial identity in local development processes. *Part II: Landscape Construction and Cultural Identity*. 2003.

Raffestin, C. 2003. Immagini e identità territoriali. [szerző] G. Dematteis és F. Ferlaino. *Il mondo e i luoghi: geografie dell'identità e del cambiamento*. Roma-Tornio : IRES Piemonte, 2003.

Sykes, Egerton. 1962. *Everyman's Dictionary of non-classical mythology*. London, New York : Dent, Dutton, 1962.

Szent Iván-nap. [Online] [Hivatkozva: 2018. 10 25.] <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/4-1733.html>.

Turco, A. 2003. Abitare l'avvenire. Configurazioni territoriali e dinamiche identitarie nell'età della globalizzazione. *Bollettino della Società Geografica*. 2003., 1.

Wachter, S. 1987. *Etat, décentralistaion et territoires*. Paris : L'Harmattan, 1987.